№ 10 дәріс. Діни және рухани концепттердің бейнелері

Діни және рухани концепттер – белгілі бір халықтың дүниетанымын, моральдық-этикалық нормаларын, имандылық пен идеологиялық жүйесін бейнелейтін негізгі когнитивті құрылымдар. Lingvokulturologia мен когнитивтік лингвистикада бұл концепттер ұлттық ділдің (менталитеттің) ең терең деңгейін көрсетеді.

Діни-рухани концепттер ұлттың тарихи даму кезеңдеріндегі наным-сенімдерімен (тенгриандық, шаманизм, ислам, христиандық т.б.) тығыз байланыста қалыптасады.

2. Діни-рухани концепттердің классификациясы

Діни-рухани концепттер мазмұнына қарай бірнеше негізгі топқа бөлінеді:

- Сакралды субстанциялар мен кеңістіктер: *Жаратушы, Тәңірі, Көк, Периште, Шайтан, Бейіш (Жұмақ), Тозақ, Ғарш, Арш*
- Моральдық-этикалық және имандылық концепттері: *Обал, Сауап, Гүна (Күнә), Ынсап, Тәубе, Сабыр, Қанағат, Кешірім*.
- Сакралды рәсімдер мен белгілер: *Дұға, Бата, Нұр, Құрбандық, Сүндет, Аят, Хадис*.
- Тіршілік және ақырет (эскатологиялық) концепттері: *Жан, Рух, Тән, Ажал, Өлім, О дүние, Қиямет*.

3. Діни концепттердің бейнелеу (сөзбен өрнектелу) жолдары

Діни және рухани концепттер тілдік жүйеде әртүрлі деңгейлерде бейнеленеді:

А. Метафоралану мен символика

Рухани ұғымдар абстрактілі болғандықтан, олар көбіне заттық немесе табиғи метафоралар арқылы сезіледі:

- «Жан» концепті: *Жан ұшу, жан кіру, жан тапсыру, жаны таза*. Мұнда жан құс сияқты қозғалмалы субстанция ретінде бейнеленеді.
- «Нұр» концепті: Тазалық пен құдайлық сәулені білдіретін визуальды метафора (*Нұр жауды, жүзінен нұры саулау*).

Ә. Фразеологиялық және паремиологиялық бейнелену

Халықтың діни-моралологиялық тәжірибесі мақал-мәтелдер мен фразеологияда сақталған:

- *«Обалдың да сұрауы бар»* – моральдық жауапкершілік концепті.
- *«Сабыр түбі – сары алтын»* – рухани ұстамдылықты жоғары бағалау.
- *«Тәубе қылғанға тас жаумайды»* – өкініш пен кешірім концепті.

Б. Синкретизм (Сенімдердің қабаттасуы)

Түркі тілдері мен мәдениетінде діни концепттер синкретті сипатқа ие. Мысалы, исламға дейінгі «Тәңірі», «Көк» ұғымдары исламдық «Алла», «Жаратушы» концепттерімен шектесе бейнеленеді:

- *Көк Тәңірі -> Алла тағала* (екі ұғым да жоғары құдірет бейнесі ретінде қатар қолданыла береді).

4. Концепттік талдау құрылымы (Мысал ретінде: «Сауап» концепті)

Концептті терең зерттеу үшін оның 3 түрлі қабаты қарастырылады:

[Понятиялық (ұғымдық) қабат] --> Сөздіктік анықтама: Жақсы іс үшін берілетін қайтарым, сауапты іс.

[Бейнелі (образдар) қабат] --> «Сауап жинау», «Сауабы тию», «Сауабы тарау» (зат ретінде елестету).

[Бағалаушылық (құндылық) қабат] --> Адам өмірінің басты мақсаты, о дүниелік жеңілдік, азаматтық парыз.

5. Семинарға немесе ДОӨЖ-ге арналған тапсырмалар мен сұрақтар

1. Семиотикалық талдау: Эпостар мен жыраулар поэзиясындағы діни-рухани концепттердің (*Обал, Ажал, Тәңірі*) бейнелену өзгешелігін анықтаңыз.
2. Диахрондық сипаттама: Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі рухани ұғымдардың (*Тенгри, Умай, Идук*) қазіргі қазақ тіліндегі трансформациясын салыстырыңыз.
3. Концептуалды карта құру: *"Рух"* және *"Жан"* концепттерінің ұқсастықтары мен айырмашылықтарын Венн диаграммасы арқылы көрсетіңіз.

Негізгі ғылыми әдебиеттер

1. **Ахатов Б.Ғ.** Қазақ тіліндегі діни-мифологиялық концепттердің лингвомәдени аспектілері. – Алматы, 2018.
2. **Сағындықұлы Б.** Түркі тілдеріндегі этномәдени атаулар және діни-рухани концепттер жүйесі. – Алматы: Қазақ университеті, 2020.
3. **Уәлиев Н.** Сөз мәдениеті және қазақтың дәстүрлі дүниетанымы. – Алматы: Арыс, 2007.
4. **Қаскабасов С.** Қазақтың халық прозасы (мифтік сюжеттер мен сакралды образ жүйесі). – Астана: Фолиант, 2013.
5. **Ақшолақ Т.** Көне түркі дүниетанымы және эстетикалық сана эволюциясы. – Алматы: Өнер, 2004.
6. **Маслова В.А.** Лингвокультурология: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Москва: Академия, 2004.
6. **Степанов Ю.С.** Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследовании. – Москва: Академический проект, 2004. *(Концепттік талдау әдістемесі үшін)*.
7. **Қоңыратбаева Ә.** Көне түркі әдеби ескерткіштеріндегі мифологиялық және діни мотивтер. – Алматы, 2011.
8. **Валиханов Ч.Ч.** Собрание сочинений в пяти томах (Танғри (Тенгри) культы мен шаманизм элементтері). – Алма-Ата: Главная редакция Казахской советской энциклопедии, 1985.